

פירוש

מורינו ה"ה ר' יצחק ב"ר יוסף זלה"ה

אחרי/2018/08/05

הוא ר' יצחק דפירא

על התורה

המכונה

ספר הקבלה

ספר בראשית

יוצא לאור עולם לדאשונה ע"פ שני כתבי יד

עם מראה מקומות חידושים וביאורים

מאת

זכריה אלחנן הולצר

וגלוח עליו חידושי עניינים בשם "ויסף דוד"

מאת

דוד הולצר

תשרי תשע"ב

פתח דבר

אודה לא-ל על שזיכנו עתה להוציא לאור עולם יהלום מים של כתבי יד הטמונים פירוש חדש על התורה מאחד מחכמי הראשונים החשובים - חבר ותלמידו של הרשב"א. אוצר החכמה 05/08/2018

והנה כבר הוצאנו לאור כמה כתבי יד חשובים ומהם פירושי הראשונים על תפילות ראש השנה ויום הכיפורים, על ההגדה של פסח, סדר פסח, מנהגי השנה ועל מגילת אסתר. ובס"ד ברצוננו להמשיך להפיץ טמונות הראשונים המפיקים אור חדש על התורה ועל דברי הראשונים. ועל כן קבענו ליסד מכון בשם "על הראשונים" ונזכה לקיים בו "על הראשונים" ועל האחרונים דבר טוב וקיים". עיקרי שורשיו של המכון החלו לפני ארבעים שנה בימי נעורי כשנטייתי לעיין בכתבי יד קדמונים, ואבי מורי הרב מנחם מנס הולצר שליט"א עודדני לזה ועזרני לרכוש מאות צלומי כתבי יד מרחבי העולם. והוצאתי לאור בשנת תשמ"א תשובות ופסקים מאחד מגדולי חכמי פרובנס- ר' אלעזר מטרשקון. ובספר ההוא קבלתי הסכמה ממורי ורבי הגרי"ד סולוביצק זצ"ל, שהלא הוא יסוד ושורש תורתו. וברבות הימים שרבו וגדלו בני ובנותי והקב"ה ברוב חסדיו הרחיב עסקי התפנתי מחדש לשוב לעיין ולהוציא לאור דברי הראשונים הטמונים. ומאז שובי לכך הופיע ספר חדש כמעט בכל שנה ושנה. בנים גידלתי ורוממתי והם עמדו לצידו. בהתחלה עזרוני בהוצאת הראשונים לאור ועכשיו לקחו על עצמם את העול ואני עוזרם.

אחריות גדולה היא לגלות את דברי ראשונים, שמי שאינו מעריך דבריהם, לא יגלה חידושיהם. בני ר' זכריה נ"י כדרכו בקודש מאיר כל ענין וענין בעומק הבנתו וברוחב ידיעותיו. וחלק איתי בזכות להשתתף בפועלו בהוספת פירושי "ויוסף דוד" שבו נתעוררתי בכמה שאלות שנובעות מתוך חידושי רבינו. בתקווה שזכינו להבין כוונתו של רבינו.

והנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד וכבר נשתתף בפעולה בני משפחתי. בני ר' אברהם נ"י כבר באמצע עריכת כ"י שיצא בקיץ בס"ד. והנה כמו שקבעתי מכון להופיע דברי הראשונים גם זכיתי "על האחרונים" בהופעת דברי מורי ורבי הגרי"ד זצ"ל באנגלית בסעיית בני ר' אריה נ"י. וכן חותני ר' אבשלום ור' מניס לוי נ"י ובני טוביה ומשה נ"י כולם מלומדי מלחמת התורה ולכולם יש חלק בתוך המכון בחידוד הדברים היוצאים לאור. ויעקב חיים- הצעיר בבני מרווני נחת בראותיו מידי יום ביומו צועד בדרכי אחיו לגדול בתורה.

בברכת שנה טובה וכל טוב לנו ולכל בית ישראל,

הרב דוד הולצר

ראש מכון על הראשונים

ערב יום הכיפורים תשע"ב

מבוא

מה נורא היום בהגלות נסתרות דברי חד מן קמאי, חברו של הרשב"א, שכתב פירוש יקר על חמשה חומשי תורה, פירוש המפיק אור חדש ובהיר על כל התורה כולה, חכו ממתקים וכולו מחמדים, חידושים יקרים משמחי אלוקים ואדם ומתיישבים על הלב. רבינו חידש לא רק מעצמו, אלא גם כן הביא הרבה שמועות חדשות מגדולי עולם, פירושים שלא שמענו מעולם מהרשב"א, ר' חננאל, ר' שמואל בן חפני גאון, ר' יצחק אדרת (בנו של הרשב"א) וגם אביו של רבינו שהיה גם כן תלמיד חכם ומקובל.

רבינו היה זהיר להביא הרבה חידושים בשם מי שאמרם ולקיים בכך "המביא דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם". לפיכך נקוה גם אנו שנוכח (בזכות רבינו) להביא גאולה לעולם בזה שזכינו למצוא שמו של רבינו^א, ולהביא כל דבריו בשמו.

שמו של רבינו

כתב היד של ספר זה היה לפני כמה מהחוקרים^ב, אמנם אף אחד מהם לא הצליח לזהות את שמו של המחבר. אנו מקווים שבעז"ה זכינו למצא את שמו האמיתי של מחברו.

אוצר החכמה

בספר מאירת עינים להרב יצחק דמן עכו (שחי בתקופת תלמידי הרשב"א) [להלן: ריד"ע] הביא דבר שרבינו שמע מפיו אביו^ג [וכנראה גם דבר שרבינו כתב מעצמו] וכתב עליו המאירת עינים^ד: "כך פי' מורי ה"ה ר' יצחק בר יוסף זלה"ה הוא ר' יצחק דפירא^ה". זאת אומרת, שרבינו (או אביו, ראה להלן) היה רבו של ר' יצחק דמן עכו^ו. הנה לשון רבינו בספר שמות (טו ח):

אבל בלי הערות) של מאירת עינים, וראיתי שם (עמ' פב) הלשון שהבאתי. והוא הנוסח הנכון. ה. כנראה הוא מאותו עיר של ר' משולם ב"ר שלמה (משולם ווידאל די פיארה. ראה אוצר הגאונים אלופי יעקב ח"ז עמ' קצא), ור' שלמה ב"ר משולם (ראה אוצר הגאונים בערכו). ו. עד עתה לא ראיתי איזכור בשום ספר אודות רבו זה של המאירת עינים. אגב, בעניין רבותיו של המאירת עינים, ראיתי במהדורה המדעית (עמ' שסא) שהביא שר' יצחק דמן עכו קורא להר' דוד כהן בשם: מרדכי^ז, ורצה לפתוח ראשי תבות אלו "מורי ר' דוד כהן י"א (או יצ"ו)", אבל לא הביא שם אפילו פעם אחת שקרא לר' דוד בשם מורו, ובכל המקומות שהזכיר את ר' דוד לא קראו מורי אף פעם. והראיה הגדולה

א. על אף שכמה מחידושי רבינו כבר נודעו לנו ע"י תלמידי הרשב"א בלי שהזכירו מקורם, כעת זכינו לדעת מקור דבריהם. ב. פרופ' מ' אידל (בתוך: מיכאל (יא) תשמ"ט) הביא משטיינשניידר, ג' שלום, וברנהיימר (לא ראיתי דבריהם בפנים אבל כיון שאידל כתב שהוא "פירוש אנונימי", משמע שהם לא ידעו את שמו של המחבר). כמו כן נודע לנו שכ"י זה היה לפני א' ברלינר (ראה לקמן אצל ר' חננאל). ג. ולא שאביו כתבו באיזה ספר. ד. בדרך כלל היה תח"י רק המהדורה הרגילה של ספר מאירת עינים ושם כתוב: כך פי' הר' יצחק ב"ר יוסף ז"ל הוא ר' יצחק דפירא^ה. ולאחר זמן רב, קרוב לכתיבת סיום המבוא, בא לידי (לזמן מועט) המהדורה ה"מדעית" (דהיינו: על פי כתבי יד,

פעמים הזכיר הרשב"א בלי להזכיר שהרשב"א הוא מורו. [נשוב ראיתי דבר דומה בגולדרייך (עמ' שפט) "והרי ספק גדול אם היה ריד"ע תלמיד קרוב כל כך של הרשב"א".] (דוגמא לענין זה מאותה תקופה, בב"י וש"ך (חו"מ סי' רצ"א) הביאו מתלמיד הרשב"א שהביא מהרשב"א בלשון "מורי ר"ש" ואחר כך כתב "אבל דעת רבינו...", הרי שקורא להרשב"א בשם מורו, אף שלמעשה רבו היה משהו אחר). ככל הידוע לנו רבו המפורסם יותר של ר' יצחק דמן עכו היה ר' שלמה צרפתי שהיה רבו בעכו, וכמש"כ (במהד' המדעית עמ' נו) "כי בעכו ת"ו היינו יום אחד אנחנו התלמידים יושבים ושונים לפני מורי הרב ר' שלמה צרפתי הקטן ז"ל..." ואותו רב נזכר בברכת המתים. באותו מקום הביא שם מרבו זה רק בענין גרעון הפילוסופי, ולא הביא ממנו עניינים של קבלה. אבל לקמן (במהדורה המדעית עמ' קצב) כתב "ובכש"ט בשם מורי הרב ר' שלמה צרפתי הקטן ז"ל עז רומז לע'..." הרי שהביא ענין של קבלה מר' שלמה צרפתי הקטן, ואם כן יתכן שהיה מורו בקבלה. כן מצינו שהזכיר ר' יצחק דמן עכו עוד מורה אחר כשמדבר בעניני קבלה (מהדורה המדעית עמ' מז, וראה מש"כ בהערה על עמ' שצז, ושם ציין לעמ' צ) "ושאלתי את פי מורי ה"ר יהודה הדרשן אשכנזי ז"ל..." ולהלן (מהדורה המדעית עמ' צ) "וקבלתי מפי מורי ה"ר יהודה הדרשן ז"ל אשכנזי...". דבר מעניין ראיתי במאירת עינים שכתב (מהדורה המדעית עמ' נח) "ומורי הרב ר' אושעיא מפראוא נר"ו ספר לי בשם רבי יהודה החסיד אשכנזי ז"ל..." ויש לעיין אם גם אותו האיש הוא מפירא (והיינו ששם העיר נכתב בעברית באופנים שונים). ובאוצר הגדולים אלופי יעקב (עמ' קלא) ראיתי שהביא שהיה רבי שלמה בן יצחק ז"ל גירונדי "מחכמי ספרד בשנות ה"א נו"ן מתלמידי רמב"ן רב חכם ומקובל מרביתו של רבינו יצחק בן שמואל מעכו המקובל בעל ספר מאירת עינים והיה חכם ופייטן ומובא בתשובות רשב"ש סי' תנז מפיוטיו..." ויש לעיין אם אותו הרב מוזכר בספר מאירת עינים או שהיה לו מקור אחר

יותר היא, שבאותו המקום שהביא ר' יצחק דמן עכו מר' דוד, וכתב שרמזו בשם מרדכי, כנראה ר' יצחק דמן עכו בלשון: "איש נאמן רוח חכם חסיד ומקובל", ולא הזכיר "מורי" כלל. לכן, אם יש כמה מקומות (או לכל הפחות, מקום אחד!) שהזכיר ר' יצחק את ר' דוד בשם מורו, אז אפשר לומר כן, אבל אם אין מקום כזה, כיצד יכולים אנו להכתיר ר' דוד זה כמורו של ר' יצחק דמן עכו? לי נראה לפרש הראשי תבות באופן אחר "מקובל ר' דוד כהן" (וכמו שהזכירו באותו קטע: חסיד ומקובל ר' דוד). ויותר מזה, כשר' יצחק דמן עכו מביא ממרדכי מביאו בלשון (עמ' לו) "עוד שמעתי מרדכי ראייה על זה..." וכן "ומרדכי שמעתי על מה שאחז"ל..." (עמ' קכ במהדורה המדעית), וכן "שמעתי מרדכי יסוד עולם נקרא עצרת" (עמ' קעד במהדורה המדעית), והבאתי רק ג' מקומות כיון שקשה למצוא כל מקום שהזכיר המרדכי במהדורה המדעית, אבל מאלו וממה שכבר כתבתי לעיל די להוכיח מה שאכתוב. מזה למדנו שאי אפשר לומר שמרדכי הוא ראשי תבות "מורי" שהרי אין זה על פי כללי הדקדוק, אלא צריך להיות, אם היינו מסכימים לדעת גולדרייך: "ממורי", או, לפי דעתי, "ממקובל", אבל כיון שרואים שהמ"ם בראש ראשי תבות אינו משמש כחלק מהכינוי, הפתיחה היותר טובה לראשי תבות מרדכי היא = מפי ר' דוד כהן! כן נראה פשוט וברור. [ואגב, יותר מסתבר לפתוח את האות "י" = "יחיה"] מכל מקום, לכל הפחות, ככל הנראה אין כוונתו ל"ממורי". אמנם אין כוונתי לומר שהוא [ר' יצחק ב"ר יוסף] היה מורו היחיד של ר' יצחק דמן עכו, כיוון שישנם חכמים נוספים שהזכיר ר' יצחק דמן עכו בשם מורו. לדוגמא בפרשת אמור (עמ' קסה במהדורה המדעית) אומר "ואני חקיתי מפי מורי נ"ר" (ולא נראה שזהו רבינו, שאותו המורה נזכר בברכת החיים), וכן להלן (עמ' קע במהדורה המדעית) "לשון מורי גדול הדור הרשב"א נר"ו", אמנם צריך לברר אם הרשב"א באמת היה מורו, או שזהו רק דרך כבוד, ומשום שהיה הרשב"א גדול הדור לכך קראו בשם מורו. וזאת לפי שכמה

"ויבקעו המים אומר במדרש כל מימות שבעולם. ורמז הכת' כפי המדרש גוער בים ויבשהו וכל הנהרות החרוב. והענין שכל הנחלים הולכים אל הים ואם יזובו מימיהם היו עוברים שפת דופני הבקעים אשר ישראל עוברים בינותם וימלאו כולם מים. ועוד כי כל הנחלים והמעיינות הם מתהום רבה והכת' אומ' הלא את הוא המחרבת ים מי תהום רבה ונהר יחרב ויבש כי יבש מקורו ויחרב מעיינו. ועל דרך האמת מפי אדני אבי ז"ל מפני שענין קריעת ים סוף היה בו שנוי טבע הוצרך לבטל כח המשכת המים התחתונים ולכן התבקעו כולם כי כחם העליון עמדו בעצמן מלתת כחם למטה ובהכרח נתבקעו כל המים. ופי' ויבקעו המים מים העליונים שנפרדו מן התחתונים וזהו לשון הכת' קפאו תהומות בלב ים מלשון ים ודרום ירשה שהוא ים החכמה" ע"כ.

מצאנו מפרשים אחרים שכתבו פירושים נוספים על פי קבלה על אותו פסוק, אבל הם שונים מפירוש זה של רבינו בשם אביו¹. אמנם, בדומה ממש לדברי רבינו כתב במאירת עינים² "ויבקעו המים ארז"ל כל מימות שבעולם, וכן כת' גוער בים ויבשהו וכל הנהרות החרוב, והענין כי מפני שהיה בהם שנוי טבע נתבטל כח המשכת המים התחתונים ולכן נבקעו כולם, כי כחות העליונים עמדו בעצמן ולא נתנו כח למטה זהו כל מימות שבעולם וזהו קפאו תהומות בלב ים, כלומ' ים החכמה כמו ים ודרום ירשה, כך פי' מורי ה"ה ר' יצחק בר יוסף ז"ל הוא ר' יצחק דפירא³."

ויש להעיר, שהרי רבינו הביא דבר זה ממה שהוא שמע מפי אביו, ואם כן, יש לברר האם גם בעל המאירת עינים שמע ענין זה (מבלי להזכיר ששמע זאת ישירות מפי רבו) וכתב הדברים כלשונו של רבינו, או שמא הביא הענין ממה שראה בכתבי רבינו?

עוד יש להעיר, שתחילת דברי המאירת עינים "ארז"ל כל מימות שבעולם, וכן כת' גוער בים ויבשהו וכל הנהרות החרוב" הינם גם כן דברי ר' יצחק בר יוסף, ואותם הדברים נמצאים

נמנעו ההמשכות להתפשט בתחתונים ויהיה נערמו מים רמז לימין. נצבו כמו נד נזלים רמז להמשכה השמאל. קפאו תהומות רמז למכריעים. בלב ים רמז לים האחרון כמה דאת אמר כל הנחלים הולכים אל הים. זה מאמר כל מימות שבעולם נבקעו. ("ועיין גם בר' בחיי. ח. עמ' קג במאירת עינים הרגיל, ובמהדורה המדעית עמ' פב, והדברים הם ע"פ המהדורה המדעית. ו. ומציאה גדולה זו לא מצאתיה בעצמי, אלא אדוני אבי מצא דברי המאירת עינים בס"ד. ובדין הוא שאאמו"ר זכה למציאה זו, משום שהשקיע זמן רב ועמל גדול בכתב יד זה, ועל ידו הוא שכל הספר בא לאור, לכך משמים קא זכו לו מציאה זו.

שריד"ע היה תלמידו של רבי שלמה בן יצחק. [ריד"ע כתב כמה ספרים, חלק מהם עדיין בכ"י למיטב ידיעתי, ואינם תח"י]. ז. עיין בספר האמונה והבטחון סוף פרק ט שכתב "ומ"ש רב דומה לזבוב, נראה לי כי לפי מה שאמרו בענין ויבקעו המים, כל מימות שבעולם כלם נבקעו. ועל כן יתכן לומר נערמו מים, ימין. נצבו כמו נד, המשכת השמאל. קפאו, תהום עליון ותהום תחתון. כל זה היה בלב ים, נמשכו ההמשכות להתפשט בנפרדים. ויהיה ערום ונערמו ב' הפכים בנושא א'. וזאת היתה קריעת ים סוף. ולא פי' באיזה הים והוא הים האחרון". ויש להעיר שדבר דומה למ"ש בספר האמונה והבטחון נמצא גם ברכאנטי ("וברוח אפיך וגו'. הכוונה היא כי

בתחילת דברי רבינו על הפסוק, בלי הזכרת אביו. משמע שהם דברי רבינו עצמו, ומשמע מזה שר' יצחק בר יוסף הוא רבינו.

05/08/2018

הגם שיש להסתפק אם כוונת המאירת עינים לומר שאביו של רבינו שמו ר' יצחק ב"ר יוסף, או ששמו של רבינו עצמו הוא ר' יצחק ב"ר יוסף. מהטעמים שכתבנו כעת גלע"ד יותר פשוט שרבינו הוא ר' יצחק ב"ר יוסף בעצמו.¹

שדברי ר' יצחק דמן עכו שייכים לנושאים שכתב עליהם אביו של רבינו [יותר מאשר שייכים לדברי רבינו עצמו, כמו דברי אביו של רבינו בשמות פרק ד, וכן בשמות פרק לד, כמו שאביא לקמן], ואם כן למה ר' יצחק דמן עכו הביא דברים אלו בשם "מצאתי" ולא הזכיר את שם רבו? עוד כדאי להעיר, שישנה אפשרות שר' יצחק דמן עכו לא היה תלמיד מובהק של ר' יצחק ב"ר יוסף, ולכן הביא רק מעט ממנו. ונראה שר' יצחק ב"ר יוסף היה גדול הדור, ולכן כינהו ר' יצחק דמן עכו בשם "מורו" אע"פ שקיבל ממנו רק מעט, כמו שר' יצחק דמן עכו במקום אחד כינה את הרשב"א מורו. כמש"כ לעיל. על פי הנחה זו יש לעיין מדוע בשו"ת הרשב"א (אבל לא במנחת קנאות) כתוב "יצחק ב"ר יוסף בן ישי יש"ב", שמשמע שאביו [של ר' יצחק, דהיינו רב יוסף] היה עדיין חי באותה העת, ואילו בספר זה רבינו מזכיר את אביו בברכת המתים [משמע כאילו רבינו לא היה ר' יצחק זה, שהרי אביו כבר מת]. יתכן לומר שאביו של רבינו נפטר זמן מועט לאחר מכן, כמו שמשערים שהרשב"א נפטר זמן קצר אחר אותה חתימה (ואם כן מחברנו כתב ספר זה גם לאחר מיתת אביו). אמנם עדיין יתכן לומר שלשון זו לא מכריחה שאביו היה עדיין בחיים, וכמו שר' יצחק ב"ר אדרת (בנו של הרשב"א) סיים שמו "יצחק ב"ר שלמה ב"ר אברהם ז"ל בן אדרת" שהכינוי ז"ל מתייחס רק לסבו אברהם, ולא לאביו שלמה (מה שאין כן ר' יהודה בן אדרת סיים בפירוש "יהודה ב"ר שלמה י"א ב"ר אברהם ז"ל בן אדרת"). באופן כללי לא בטוח שאפשר לדייק מציטוט החתימות באותה תשובה [וכאמור לא כן הוא במנחת קנאות], משום שישנם דברים נוספים

י. מזה שר' יצחק דמן עכו הזכיר את ר' יצחק ב"ר יוסף בברכת המתים (אע"פ שיש מקום לעיין אם כוונתו לומר שגם ר' יצחק וגם ר' יוסף כבר מתו, או שמא רק ר' יוסף האחרון מת), ומאידך הזכיר את הרשב"א בברכת החיים, משמע קצת שהכוונה לאביו של רבינו. אמנם אינו מוכרח, ואפשר שרבינו מת קודם הרשב"א, והאיזכור של ז"ל אצל הרשב"א הנמצא בכ"י זה הוא הוספת המעתיק [וכמו כן אצל ר' יצחק אדרת, בנו של הרשב"א, שהוא מוזכר בברכת המתים בספר זה (מה שאין כן אביו הרשב"א נזכר בברכת החיים)], אפשר שהוא הוספת המעתיק. אמנם עוד יש להעיר שאין זה דבר תמוה שר' יצחק דמן עכו הזכיר את רבינו בלשון ז"ל, שהרי גם הר"י בן שועיב (תלמיד הרשב"א) שלקח מרבינו (ראה להלן) הזכיר פירוש הנמצא רק בדברי רבינו בלשון "קצת המפרשים ז"ל". הגם שיש לטעון שר' יצחק דמן עכו הביא זאת מרבו (וידע מיהו רבו), ולכן יש לומר שרבו היה אביו של רבינו. אבל כאמור, ריד"ע לא כתב ששמע זה מפי רבו, וכן תחילת לשונו של רבינו נמצא בתוך דברי ריד"ע. ואפשר שמורו של ריד"ע היה רבינו, ובנינו כתב זה בשם אביו, וריד"ע הביאה סתם בשם מורו, ולא דקדק לומר השמועה בשם אביו של רבו והביאה בשמו של רבו. ונראה שיש טעם נוסף לומר שריד"ע לא היה תלמיד רבינו, שהרי אם היה תלמיד רבינו היה לו להזכיר את רבינו עוד כמה פעמים [הגם שבדרך כלל דברי רבינו אינם שייכים לספרו, אבל עדיין יש מקומות שדבריו כן שייכים, וכמו שהערתי בהערותי במקומות שונים]. אלא שזה אינו בהכרח ראייה ואולי אפילו ראייה הפוכה, שהרי [אף שיש לנו רק קצת שמועות מאביו של רבינו] ישנם מקומות

וע' בשו"ת הרשב"א ח"א סי' תמו-תז [הכתבים והחרם אודות חכמות חזוניות והמלעיגים על דברי חז"ל], שחתם שם ר' יצחק ב"ר יוסף בן ישי ישי"ב (=ישמרהו בוראו), ע"ש. וכנראה הוא הרב שכיון אליו הריד"ע, והוא המחבר של הספר הזה. ומסתבר לומר ש"בן ישי" אינו שם זקנו (אביו של יוסף) אלא הוא שם משפחה יא. וכמו שמצינו באותו הזמן את השם "בן דוד" יב שמשמש כשם משפחה ולא שם איש (ראה ב"שיטת הקדמונים - ספר צרור הכסף הארוך והקצר" לרבינו חיים ב"ר שמואל יג, מהדורת משה יהודה בלוי, עמ' 6). ור' יצחק ב"ר יוסף הזה היה כנראה אדם חשוב, מראשי העדה, ולכן שמו מופיע מיד לאחר הרשב"א בכל ג' התשובות יד.

[אוצר החכמה](#)

וע' בפירוש רבינו לשמות (כב, כ) שכתב "וגר לא תונה סמכו ענין לו אחר שהזכיר בע"ז אמר שלא יאונה אותו בדברים ולא תלחצנו בממון". ובספר הג"ן^{טו} על פסוק זה כתב "וגר לא תונה. אעפ"י שאמרתי זוכה לאלהים יחרם, גר אע"פ שזבח להם בגויותו לא תונינו על מה שעשה כיון שנתגיר כי הכל מחול לו. מר' יצחק ב"ר יוסף^{טז}. ואפשר לומר שזהו פירושו של רבינו עם קצת הרחבת ביאור יז. ואפשר שכוונת הספר הג"ן לכת"י זה, וא"כ יש עוד הוכחה שמחבר הספר נקרא ר' יצחק ב"ר יוסף יח.

[אוצר החכמה](#)

דפירא כמובן אינו סותר את ההשערה שהוא ר' יצחק ב"ר יוסף בן ישי, שאף אם באותה העת חי בברצלונה (מקומו של הרשב"א), דבר רגיל הוא שחכמים נקראים בשם עיר אחרת [שבאו משם] אף לאחר שבאו לגור במקום אחר. זו מהדורת מוסד הרב קוק (ירושלים תשס"ט), מהד' י. מ. אורליאן. ועיין במבוא שם (עמ' כד) שמביא תאריכים שונים אפשריים לשנת חיבור הספר "סוף האלף החמישי" או 1240 או 1250 או 1303. וכששאלתי את המו"ל של הספר אם יש לסמוך על הדעה הסוברת שהשנה היתה 1303, השיב לי שכעת אינו יכול להוסיף על מה שכתב במבוא שם, אלא שפוזזנסקי (שסובר 1303) היה בעל ידע ענק. טז. גם מציאה זו באה על ידי אאמו"ר. יז. עוד יש להעיר מפירוש הראב"ע הארוך "וגר. כאשר יקבל הגר שלא לעבוד ע"ז לא תונהו בארצך, בעבור שיש לך כח רב ממנו". אמנם נראה מההמשך שם שהאב"ע מפרש זאת על גר תושב, ולא על גר ממש. ואף בלא זה, ספר הגן הביא ענין זה בשם ר' יצחק ב"ר יוסף, לא מהאב"ע. יח. אם נאמר שאביו של רבינו הוא ר' יצחק ב"ר יוסף, יוצא שרבינו הביא פירוש של אביו [ר' יצחק ב"ר יוסף] בלי להזכיר שהוא אביו, וצ"ע, משום

שנראים כלא מדויקים באותה תשובה, כמו שכתבו "בן אדרת" ולכאו' צ"ל: י' אדרת (כמו שהוא במנחת קנאות). ממה שאכתוב בסמוך שנראה שר' יצחק ב"ר יוסף הנ"ל היה חבירו של הרשב"א, נראה יותר לומר, על פי סדר הזמנים, שריד"ע היה תלמידו של ר' יצחק עצמו, ולא בנו של ר' יצחק ב"ר יוסף. וכן נראה לענ"ד שמחברנו הוא ר' יצחק ב"ר יוסף עצמו, מזה שלא הזכיר את הרשב"א בלשון "מורי", שהרי אם היה חברו של הרשב"א מובן מדוע לא קראו מורי, אבל אם היה בדור תלמידי הרשב"א היה ראוי שיזכירו בשם "מורי" (אף אם לא למד ממנו, וכל שכן אם למד ממנו! והרי מצינו שהביא כמה דברים ששמע מפי הרשב"א). יא. ושוב ראיתי שכן כתב ב"אוצר הגאונים אלופי יעקב" בערכו. יב. הבאתי דוגמא זו דוקא לפי שמעניין לראות שאחד מהם נקרא "בן ישי" ואחד מהם נקרא "בן דוד". יג. והגם שהיה באותה משפחה: ר' יוסף ב"ר יצחק (ב"ר שמואל למשפחת בן דוד) שחיבר פירוש על התורה, לא מצאתי קשר בין אותו מחבר למשפחת רבינו [ההוה אמינא הוא רק בגלל שבשניהם מופיעים השמות יוסף ויצחק]. יד. וזה שר' יצחק דמן עכו קראו בשם ר' יצחק

וע' בפירוש המיוחס להרוקח (ואינו באמת להרוקח) בפרשת צו, ובדברי רבינו בפרשת ויקרא, שבשניהם מוזכר דיון שהיה בינם לבין חברים, ורבינו הביא שם פירוש ששמע מחבירו ("ויש מחברינו שתרין אלי") ואותו הפירוש נמצא בפ' "הרוקח", הרי שהיה קשר בין "הרוקח" לרבינו. ומאידך הביא "הרוקח" פירוש ששמע מר' יצחק הנביא מצרפת^{יט} ואפשר שכוונתו לרבינו. אמנם, למרות שרבינו הביא מאותו מקום במכילתא בפרשת בא שמוכא בשם הנביא מצרפת^כ, אין הכרח לומר שאותו פירוש של ר' יצחק הנביא הוא פירושו של רבינו. וכעת^{כא} נאמר שאין קשר בין רבינו להנביא מצרפת^{כב}.

03/08/2018nht

מפרשים וספרים המובאים על ידי רבינו

רבינו מביא מקורות מכל התנ"ך^{כג}, מש"ס בבלי (לפעמים הביא מהש"ס להקשות על פירוש שהוא כתב) וירושלמי^{כד}, מדרשים (ב"ר, תנחומא, ת"כ, ועוד^{כה}), גאונים על החומש (ר' שמואל בן חפני גאון, רבינו חננאל), ראשונים על החומש (רש"י, אב"ע, רמב"ן, רשב"א, ר' יצחק

יצחק הנשיא כנכשתי, ואם כך גם הוא אינו רבינו. אמנם היתה בדעתי הוה אמינא שיש קשר בין רבינו לבין מש"ס ר' יוסף אבן כספי (בספר גלילי כסף על מגילת אסתר, עמ' 39) "וזאת היתה תשובת החכם השלם ר' יצחק ז"ל כמו שידוע", אבל נראה שאין טעם לייחס את אותו ר' יצחק לרבינו, משום שחכמי הקבלה היו רחוקים מאוד מחכמי הפלוסופיה כמו אבן כספי, ובפרט באותו הדור, וא"כ לא מסתבר לייחסו לרבינו. וע"ע ב"די הארון" (עמ' צא, קט, קכג) אודות ר' יצחק הנקדן ור' יוסף הנקדן. כג. דרכו של רבינו היא להביא את הפסוקים מבלי לעיין בהם בפנים. עיין בפירוש רבינו פרק יח פסוק יט שכתב "בסדר ואתחנן", אע"פ שהפסוק נמצא בתחילת פרשת ראה ולא בפרשת ואתחנן. ונראה שרבינו ציטט את הפסוק בלי לעיין בחומש או בתנ"ך. וכן נראה מעוד מקומות בדברי רבינו, אולם במקומות אחרים בקיאותו היא לפלא. כד. אכן יש מקום אחד (פירוש רבינו לבמדבר כו:יג) שניתן לפרש כוונת רבינו לומר שלא היה לפניו את כל הירושלמי, אולם פירוש זה אינו פשוט. וכשנגיע לשם בעז"ה נברר את הענין יותר. כה. וכן למדנו מדברי רבינו (בפרשת דברים) את הגרסא הנכונה במדרש תהלים (מזמור צה:ג), ודלא כהגהת ר"ש בומר.

שנראה שרגיל היה רבינו להזכיר את אביו כשמביא ממנו. יט. בפרשת צו (עמ' רכא) קוראו רק "הנביא מצרפת", אמנם בפרשת שמיני (עמ' רכט) כותב: "שאלתי את ר' יצחק הנביא מצרפת", ומסתבר לומר שמדובר באותו האיש. כ. וגם לרבינו הגרסא במכילתא "כליל הדברות" דומה לגרסא שהרוקח הביא ("כלול הדברות"), ודלא כגרסתינו במכילתא "כלל לדברות". כא. רבינו כתב כעשרה עמודים על אותו הענין, וכשנגיע לאותו פרשה בעז"ה נברר הדבר יותר, ונראה אם אפשר להשוותם. כב. ישנם עוד ב' חכמים שהוזכרו בספרים וחשבתי בתחילה לייחסם לרבינו, ולבסוף התברר שכנראה הם אינם רבינו. בספר האמונה והבטחון מוזכר ב' פעמים חכם בשם ר' יצחק צרפתי: פעם בלשון "כך קבלתי מפי החכם ר' יצחק הצרפתי ז"ל" (עמ' שפ), ופעם בלשון "כך שמעתי בשם החכם ר' יצחק הצרפתי" (עמ' תיא), ולא נתבאר מיהו. אבל אח"כ ראיתי שכתב גוטליב במחקרים (עמ' 528) שבכתב יד מפורש ששמו "ר' יצחק בר' מנחם הצרפתי" ואם כך זה אינו רבינו. ועיין בשערי ציון של רבינו יצחק די לאטיש (נדפס בתוך סדר הקבלה להמאירי, מכון אופק, מהדורה שנייה תשנ"ה, עמ' 178) "והרב ר' יצחק הנשיא חבר חבורים ומדרש בחמשה חומשי תורה". אבל ב"אוצר הגדולים אלופי יעקב" כתב שהוא ר'

אדרת), ראשונים על הלכות ומנהגים (הרי"ף¹, ספר המנהגים, הראב"ד בבעלי הנפש), וראשונים על דקדוק (הרד"ק בספר המכלול).

רבינו והרמב"ן

הרבה פעמים נמצא בדברי רבינו שברך אנכי ציטט מלשון קודמיו (כגון רש"י והרמב"ן) בלי להזכירם, והיינו משום שבכוונתו להוסיף על דבריהם, ולא רק להעתיקם. כמו כן לפעמים בוונת רבינו היא להראות המקור שממנו דיין קודמיו (רש"י, הרמב"ן או חז"ל) את מה שאמרו, ולכך הביא דבריהם בסתם (ואפשר שסבר שהקורא ידע את מקור הדברים), משום שעיקר כוונתו היא להראות כיצד דיין דבריהם ולא רק לצטט דבריהם.

כמו כן בכמה מקומות תירץ רבינו קושיית הרמב"ן (על רש"י או על התרגום) בלי להזכיר שם הרמב"ן כלל ובלי להזכיר שישנה קושיא, אלא שמתוך עיון בלשון רבינו ועיון בהרמב"ן (ולפעמים בדברי הרמב"ן במקום אחר) מצינו שרבינו בא לתרץ קושיית הרמב"ן² [אמנם אנו בעניותנו עמדנו על דבר זה רק במקצת המקומות]. ואפשר שעשה כן שלא ליטול גדולה לעצמו שהוא תירץ קושיית הרמב"ן, או שחשב לדבר פשוט שהכל ידעו כבר את דברי הרמב"ן³. אבל לא נראה שספר זה נכתב כפירוש על הרמב"ן, אלא רבינו כתב דבריו כביאור על התורה⁴.

רבינו מזכיר את הרמב"ן בכמה לשונות שונים: לפעמים קרא אותו "הר"מ ב"ן" ולפעמים "הר" ר' משה ב"ן". כמו כן מצינו שרבינו כתב פירושו וסיים בלשון זה: "ולרב ז"ל בזה דרך אחרת ושם תראנו". ונראה שכוונתו באמרו "הרב" הוא להרמב"ן⁵.

לפעמים נראה שרבינו כתב חלק מפירושו קודם שעיין בכל שאר המפרשים, כגון בפרק מה, פסוק כג: "ודרך זה מצאתי אחרי כן בפ' הר"מ ב"ן ז"ל".

עוד מצינו (ויקרא כו, ט) שרבינו הביא דעת רש"י ומציין מקורו בחז"ל, וכתב אחריו "ועל פי הפשט" (ונראה שכוונתו לדעת הרמב"ן), ואחר כך ביאר הטעם מדוע חז"ל לא ביארו באופן דומה לרמב"ן.

ופעם בפרשת בהר) שנהג כן רבינו, א"כ נראה שלא הניח שהקורא יודע כבר את דברי הרמב"ן. כפ. לדוגמא, גם הרמב"ן מביא הרבה פעמים פרש"י ופירושי האב"ע וחולק עליהם, ואפ"ה הרמב"ן אינו פירוש על רש"י או על האב"ע, אלא הוא פירוש עצמאי. ⁵ וכמו שמצינו גם בר' כח"י שקורא לרמב"ן בשם הרב. ואע"פ שכשרבינו מדבר אודות פרש"י (או פירוש הרי"ף) הוא מזכיר אותם בהמשך דבריו בכינוי "הרב", מ"מ כשכותב רבינו "הרב" בסתם נראה שכוונתו לרמב"ן.

כו. בספר דברים כשדיבר בעניין מזוזה הביא מהלכות מזוזה להרי"ף: "וכן כתב הרב אלפאסי ז"ל". כז. כמה דוגמאות משאר החומשים לדבר זה: עיין בדברי רבינו בסוף פרשת קרח ובדין פרשת חקת. כח. אמנם לא בהכרח שהיה זה דבר פשוט לרבינו שהכל יודעים פירוש הרמב"ן, שהרי מצינו (פרק מו פסוק כז) שכתב רבינו שמצא כדבריו אחר כך ברמב"ן, וכן מצינו שלפעמים רבינו כתב שיש לעיין בדברי הרמב"ן ולא כתב פירוש מעצמו [ראה סוף פרשת נח. וכן במקומות נוספים (שמות ז: כ, סוף פרשת צו,

רבינו והאב"ע

פירוש האב"ע היה לפני רבינו, ורבינו מזכירו בכמה מקומות. בפירושו לשאר ספרי החומש (בפרט בפירושו לשמות) מזכיר את האב"ע בשמו יותר פעמים ממה שהזכירו בספר בראשית^א.

רבינו והרד"ק

האם היה לרבינו פירוש הרד"ק על התורה? בכמה מקומות השווינו את דברי רבינו עם דברי הרד"ק על התורה ונמצאו דומים. אמנם אין להכריע מזה שהיה לרבינו פירוש הרד"ק על התורה. אפשר שרבינו זכה מדעתו לכוון לאותו פירוש [שהרי דרכו של רבינו להזכיר מפרשים אחרים בשם. ומזה שלא הזכיר הקמחי (בפירושו על התורה) בשמו, יש משמעות שלא ראה דבריו, שאם ראה פירושו היה לו להזכיר באחד מן המקומות שכך ראה בפי' הקמחי לחומש]. ומשמע קצת מלשון רבינו שלא ראה את פי' הרד"ק על התורה, שבמקום אחד (מד, ה) כתב רבינו "כתב הקמחי" כאילו הוא פשוט היכן כתבה הרד"ק, ואם כן נחשוב שהפירוש נמצא בפירושו לחומש שם. אולם פירוש זה אינו נמצא בפירושו לחומש שם, אלא בפירושו לספר יהושע ובספר השרשים (ראה בהערה שם). וכן להלן (פרק מז פסוק יח) כתב רבינו "פי' הקמחי שם^ב" וגם אותו פירוש נמצא בספר השרשים, ונראה מזה שכוונת רבינו (במה שכתב "שם") הוא שדבריו שהביא לעיל (מד, ה) מקורם גם כן מספר השרשים. ובמקום אחר (מא, ח) הביא רבינו פירוש מהרד"ק, ופירוש זה נמצא גם בספר השרשים וגם בפירוש הרד"ק על התורה, לכן קשה להכריע אם היה לרבינו פירושו על התורה. גם בשאר המקומות שהביא רבינו פי' הרד"ק, הביאו מספר השרשים. אמנם רק פעם אחת הזכיר רבינו את הספר השרשים בשמו, ושם קראו "ספר המכלול" [והטעם לזה הוא שספר השרשים הוא באמת חלק מספר המכלול^ג].

רבינו והספורנו

מצינו מספר פירושים (לא רגילים) שישנם רק בפירושי רבינו ומצאנו אותם גם בדברי הספורנו, ולענ"ד נראה שאפשר שפירושו של רבינו היה לעיני הספורנו [הספורנו נולד בשנת ר"ל לאלף הששי, יותר ממאה שנה לאחר רבינו].

רבינו ותלמידי הרשב"א

קשה מאוד לדעת איזה ספרים היו לפני רבינו ולפני ר' בחיי והר"י ו' שועיב. אולם כיון שרבינו מזכיר הרשב"א כחבר^ד, והר"י ו' שועיב ור' בחיי מזכירים את הרשב"א כרבה, יש להניח שרבינו קדם להם. וכן נראה מזה שהר"י ו' שועיב הביא דברים ממה שראה בספרו של רבינו

^א ולא כתב כן בפרק מד פסוק ה, משמע קצת שמה שהביא מהרד"ק בפרק מא פסוק ח אינו מספר השרשים. ואינו בהכרח סתירה לדברינו. ^ב ולכן גם ר' בחיי קרא לספר השרשים בשם ספר המכלול [ראה לדוגמא במדבר יא כא]. ^ג מזכירו בכבוד, כמובן, בלשון "הרב הגדול" וכדומה. אבל אינו קוראו בשם "מורי".

^ד אמנם בבראשית ראה פרק מה פסוק כג. ^ה מאידך, היה מקום לדייק להיפך, שמה שרבינו אומר "שם" משמע שידע שיש ספר נוסף של הרד"ק (הפירוש על התורה), אלא שהרד"ק כתב גם פירושים על נ"ך, ולכן הוצרך לכתוב "שם" להפנות לספר השרשים. אמנם עדיין יש מקום לתהות. שהרי רק כאז כתב רבינו "שם"

(בלשון "ויש מפרשים", ראה להלן), וגם לפי שמצינו הרבה שר' בחיי והר"י ׳ שועיב הביאו ממקורות שקדמום בלי להזכירם בשמם, יש להניח שהביאו בדבריהם ממחברנו, ולא לומר שמחברנו הביא מהם.

ובאמרנו שר' בחיי הביא מאותם שקדמוהו, כוונתנו לומר שהביא כפלי כפלים יותר ממה שהעיר עליהם הר' שעוועל. חלק מהספרים שר' בחיי ליקט מהם לא היו בידי הרב שעוועל (ספרים שכבר נדפסו אבל לא היו בידיו, כמו הספר מגלת המגלה) וגם ספרים שנדפסו מכתב יד לאחר זמן (למשל: פירוש רב שמואל בן חפני גאון עה"ת, הספר 'משיב דברים נכוחים' לר' יעקב בן ששת, דרשות ופירושי ר' יונה על התורה, פירושי ההגדות להרשב"א) שמהם הביא ר' בחיי בלי להזכירם, וכמו שהעירו המהדירים¹¹, וגם יש כמה וכמה מקומות שרבינו בחיי הביא מקודמיו (כמו: האב"ע, הרמב"ן, הרד"ק, האמונה והבטחון, ספרים שהיו לפני הרב שעוועל) שהרב שעוועל לא עמד עליהם (חלק קטן מהם מוזכרים בהערות לספר זה)¹². השערותנו היא שלכל הפחות שליש מפירושו של ר' בחיי (לכד המקומות שהוא רק ציטט מדרש או גמרא) הם דברים שהביא מאחרים [רוב הפעמים בלי להזכירם] בקצת שינויי לשון [כרגיל בר' בחיי]¹³. אין

הה"א נגזר על אברהם אבינו להשתעבד ד' מאות שנה, שנאמר ויאמר לאברהם ידוע תדע. וכל כך למה, יש לומר לפי ששלטה ביה עינו של שטן. ויש לומר לפי שנולד יצחק מבין שני ההי"ן שנוסף אחד באברהם ואחד בשרה... וטעם זה הוא כטעמו של ר' בחיי עצמו. אמנם באמונה והבטחון נראה שכתבם כשני טעמים נפרדים ואילו ר' בחיי כתבם כטעם אחד. ולכאן הדברים תמוהים, שהרי ר' בחיי ציטט דברים רבים בספריו מהאמונה והבטחון, ואיך יאמר בתמימות "ואחד ממפרשי התורה אין מגיד ואין משמיע בזה דבר", ושוב מביא תירוץ מספר אחר בלי להזכיר אותו ספר? ושמה כוונת ר' בחיי היה לומר בדוקא "אחד ממפרשי התורה אין מגיד ואין משמיע", אבל כותבי ספרים אחרים כן דנו בנושא זה (וספר האמונה והבטחון לא נחשב לפירוש על התורה), וצ"ב. [ולאחר זמן רב בא ליד "הקבלה" מא' גוטליב, וראיתי שגוטליב כבר העיר על דבר זה (בעמ' 104, והעיר שם שברנשטיין כבר העיר בזה)].¹⁴ מסיבה זו היה גם קצת תמוה בעיני מה שחיפש גוטליב (הקבלה, עמ' 224) לברר אם ר' שם טוב גאון, הריקנטי, ׳ סהולה או ר"י מעכו לקחו מר' בחיי. מסקנתו של גוטליב היתה שאף אחד מהם לא לקח מר' בחיי. מאידך, לענ"ד

לח. וכמובן לפעמים גם המהדירים של הספרים לא עמדו על כל ההשוואות. ל"ו. אביא דוגמא אחת מעניינת בעניין שהיה ראוי להר' שעוועל להביא ולפלפל בו בדבריו (כ"כ הרמב"ן ח"ב עמ' שמא-שנב) על ר' בחיי והספר האמונה והבטחון (יש מי שסובר שר' בחיי הוא זה שחיבר את ספר האמונה והבטחון). בר' בחיי (בראשית טו, יג) כתב "ארבע מאות שנה. טעם המספר הזה בגלות מצרים לא נודע, ואחד ממפרשי התורה אין מגיד ואין משמיע בזה דבר. אמנם אם תדקדק תמצא כי המספר הזה נזכר ברוב המקומות אצל עין הרע, כי 'עין רע' מספרו ארבע מאות... ולפי שנתוסף באברהם אות ה"א שהיא מדת הדין, לכך שלטה בו עין הרע שהוא מכח הדין שנגזר על זרעו להשתעבד ארבע מאות שנה, כמספר עי"ן ר"ע לפי ששלטה בו עינו של שטן, וזהו שאמר: ידוע תדע כי גר יהיה זרעך, כלומר זרעך הנולד מבין שני ההי"ן שהם מדת הדין, ושלטה בו עין הרע שהוא מכח הדין... ועיין בספר האמונה והבטחון פרק יב (עמ' שפח-שפט) שדן באריכות אודות עין הרע ובתוך דבריו כתב "על כן יש לומר כי משם (=מאות הה"א) בא כח של עין הרע, וכן עי"ן ר"ע בגימטריא ד' מאות ... וכנגד ד' מאות אותיות אלו של חשבון

זה חס ושלום גרעון ופחיתת כבוד לר' בחיי, אלא שזו היתה הדרך בימי הראשונים. ראה לדוגמא בראשונים על הש"ס שמביאים קושיא או תירוץ ולא תמיד כותבים שזו קושיא של רב פלוני, ואכמ"ל. יותר מזה, ר' בחיי יצר יצירה גאונית ע"י ליקוט מהרבה ספרים ומקורות שונים, הוספת ביאור עליהם, והבאתם כביאור הפשוט, כביאור הדרש וכביאור הקבלה, ושלכם זה בזה לספר אחד. בנוסף, עבד וסידר פירוש זה לפי סדר הפסוקים (דבר שכמובן היה קשה יותר בזמנם).

רבינו והר"י י' שועיב, וקצת מקומות שהר"י י' שועיב הביא מרבינו

גם בר"י י' שועיב מצינו הרבה שהביא מהקודמים לו בלי להזכיר שמביא מאחרים²⁷, ואין ח"ו להאשים הראשונים בזה, משום שכך היתה דרך הראשונים, ונמצא ענין זה בכל ראשון. ובכמה מקומות בהערות הערנו על פירושי הרמב"ן שמיוסדים על (או לקוחים מ) פירוש הרד"ק (שלא העיר עליהם הר' שעוועל). וכמה פעמים הרמב"ן הביא דברי האב"ע בלי להזכיר שם האב"ע. כמו כן מצינו בהרבה מקומות בר"י י' שועיב. מספרו של רבינו אנו למדים על עוד מקורות שהר"י י' שועיב לקח מקודמיו, לדוגמא, ראה מה שהביא רבינו בסוף פרשת תולדות בשם הרשב"א ובהערה שם. ולענ"ד נראה שהר"י י' שועיב הביא מרבינו. ראה דברי רבינו בפרשת תולדות בשם הרשב"א על מילת "סמכתיו" (בראשית כז, לו), שאותו הפירוש מובא גם בר"י י' שועיב²⁸ (עמ' נ) [כמו שהובא בהערות]. אמנם יש לעמוד על זה שרבינו כתב שהוא בעצמו שמע דבר זה מפי הרשב"א, משא"כ הר"י י' שועיב כתב בסתם "ומורי אמר", משמע שהוא בעצמו לא שמע זה ממורו (שאם כן היה כותב "ומפי מורי שמעתי"), ולא אמר לו מישהו אחר פירוש זה בשם מורו (שאם כן היה כותב "ושמעתי בשם מורי" וכדומה), אלא משמע שהר"י י' שועיב מצא כתוב באיזה ספר שכך אמר מורו. ובאיזה ספר ראה זה? ישנו רק ספר אחד שידוע לנו שהביא ששמע פירוש זה מפי הרשב"א, והוא ספרו של רבינו. הרי שהר"י י' שועיב הביא מדברי רבינו. כמו כן, ישנו תירוץ שכתב רבינו (בפרשת אמור, בדברו על חג השבועות)²⁹ שמובא בספרו

הירושלמי, שנדפס בתורה שלימה]. ושוב ראיתי ששרגא אברמסון בהקדמתו לדרשות ר"י י' שועיב כבר העיר בארוכה על זה שהר"י י' שועיב לוקח מאחרים בלי הזכרת מקורותיו. ל"א. ואביא מלשון רבינו כדי שהמעין יראה בעיניו (יתכנו מספר ט"ס שאתקן כשאגיע לאותם מקומות). ז"ל רבינו: "...ואיך אנו אומרי זמן מתן תורתנו לששה בסיון שהוא לנ' יום. יש לתרץ שאחר שהלכה כמאן דאמ' בששה בסיון ניתנה תורה רצה הש"ס ית' שנעשה המועד לנ' יום, ואם ניתנה תורה לנ' א' כדי שיבא לר' בסיון כאשר היה בקבלת התורה כי רוב השנים הוא שאחד מלא ואחד חסר, ובמנותינו נ' ימים מי"ו בניסן יבא לוא"ו בסיון כיום אשר ניתנה התורה ולא חששה תורה אם פעמי' בה"א ופעמי' בו'

הקושיא היותר נכונה היא האם ר' בחיי לקח מהם (אם נקבל מסקנתו של גוטליב שאף אחד מהם לא לקח מר' בחיי, ע' בפרט עמ' 225, אז נאמר בפשיטות שר' בחיי לקח מהם). וכנראה הטעם שגוטליב לא שאל אם ר' בחיי לקח מהם הוא לפי שהיה סבור שספרו של ר' בחיי נכתב בשנת נ"א לאלף הששי. ל"ח. כמובן שגם במהדורה החדשה, ישנם מקומות רבים שהמגיה לא ציין מקורו. ולפעמים דבר זה גרם למגיה לחוסר ידיעה. כמו בפרשת בהעלותך (עמ' שמו) כשכתב "והתרגום ירושלמי מנע מנהון רוח קדשא" והמגיה כתב שלא נמצא לשון התרגום ירושלמי. אבל באמת כל אותו הקטע לקוח מהרמב"ן, וגם אותו תרגום ירושלמי מובא בהרמב"ן [ובהגהות להרמב"ן ציינו את

של הר"י ן' שועיב בדרוש לשבועות (עמ' שכא) בלשון "תרצו קצת המפרשים ז"ל מ". וכן הביא הר"י ן' שועיב בפרשת כי תשא פירוש על "מחני נא מספרך" בלשון "ויש אומרים" ולא מצאו מקור אחר לדבריו, ואותו פירוש נמצא בדברי רבינו שם מ^א. מצאנו גם בספר בראשית (פרק ב, פסוק ז) שכתב רבינו פירוש בלשון "מדעת" (דבר המורה שהוא חידוש), ואותו פירוש נמצא בספרו של הר"י ן' שועיב בסתם [בקצת קיצור ועם קצת ביאור]. כמו כן משמע שרבינו קדם להר"י ן' שועיב בפירוש שכתב רבינו בסוף פרשת מקץ (מד, יז) ומביא אותו הר"י ן' שועיב בלשון "יש מפרשים" מ^ב. ובהערות לספר זה הערנו על כמה וכמה מקומות ששוים דברי רבינו לדברי הר"י ן' שועיב מ^ג ור' בחיי, ולענ"ד רבינו קדם להם. [אף אם במספר מקומות נראה שהר' ^{אוצר החכמה}

מקומות מעניינים שמצאנו כנ"ל: מה שהביא בדע"ז ריש פר' תולדות בשם מדרש (אודות עשו וברית מילה) מובא בר"י ן' שועיב בשם מדרש ר' שמעון בר יוחאי. ויש שהביאו אותו הענין בשם ר' קלונימוס, ראה בתו"ש פרק כה אות קלג (הגם שאפשר שר' קלונימוס רק הביא את דברי המדרש). ועיין עוד בפרשת בלק (פרק כג פסוק ג, עמ' שפז) "ובמדרש שפ"י נוטריקון שה פזורה ישראל" שאותו הפירוש מובא בר' בחיי ובפענח רזא ובר' אפרים בסתם. דבר מעניין נוסף הוא, שהענין שהמילה "ויחי" שווה בגימטריה 34 כמספר שנותיו של חיי יעקב אבינו, מובא בכמה מפרשים (דעת זקנים ריש ויחי, הרוקח שם עמ' שה, ועוד), ובר"י ן' שועיב (עמ' צח) מובא בשם "ובמדרש", אמנם בר' בחיי (כג, א) כתב "ועוד על דרך המדרש... כיוצא בו: ויחי יעקב בארץ מצרים...". וצריך עיון אם כוונת ר' בחיי גם כן לאיזה מדרש לא ידוע או שזה רק על דרך המדרש. ויש לעיין אם הר"י ן' שועיב הושפע מר' בחיי. ולולי דמסתפינא אמינא שלפעמים כוונת האבן שועיב באומרו "במדרש" היינו: על דרך הדרש. ושוב ראיתי שכבר העיר ש' אברמסון (בהקדמתו לדרשות ן' שועיב) על כמה "מדרשים" אחרים שאינם מדרשים (אבל לא נתן טעם לדבר), ויש להאריך. כמובן שאפילו אם נמצא מדרש שמובא בו כדברי הר"י ן' שועיב עדיין אין זה ראיה שהר"י ן' שועיב קדם לרבינו, כיוון שיתכן שרבינו הביא מהמדרש בלי להזכירו. [כמו שמצינו בעוד כמה מפרשים, שמפרש אחד מביא בשם "מדרש" מה ששאר

ופעמי' בז' כי נתקן על הרוב". מ. לכאורה נראה שכינוי ז"ל נכתב ע"י הר"י ן' שועיב עצמו, משום שלא מסתבר שמעתיק אחר בא וכתב ז"ל כאן (אע"פ שדבר זה אפשרי), ואם כן משמע שרבינו כבר נפטר באותה העת. ועיין גם בספר מאירת עינים שאפשר שהזכיר את רבינו בלשון ז"ל. מ^א. וז"ל רבינו: "מחני נא מספרך וגו' כל התורה כולה קישור שמות ובו קיום העולם ואם יחסר אות אחת ממנה יפרד כל הבנין ואחר שמאס בכל זרע ישר' אינו חפץ שישאר הוא וטוב בעיניו שישוב הכל לתהו כי בהם כונת הבריאה והיתה שאלת משה קשה ונמנעת והיתה טוענת שלא יתכן שיהיה הוא גדול עם הש"ם והתורה נקראת על שמו ולא הגין עליהם, וענהו הש"ם כי אינו ראוי למחותו אבל החוטאים ימחו מספר החיים ורמז לו כי מגפה תהיה בעם". מ^ב. עם קצת הוספות. וראיתי שכבר העיר ש' אברמסון (בהקדמתו לדרשות ן' שועיב) שדרכו של האבן שועיב היא להוסיף (הרבה) למקורותיו, ראה שם. מ^ג. אמנם, ישנו מקום אחד יוצא מן הכלל. עיין בריש פרשת נח, שרבינו כתב בסתם דבר שהר"י ן' שועיב הביא בשם מדרש (ולא ידוע מקורו), משמע שהר"י ן' שועיב לא לקח מרבינו ואפילו משמע קצת כאילו רבינו לקח מהר"י ן' שועיב. ואולם מצינו הרבה פעמים שהמפרשים מביאים פירוש בסתם, והר"י ן' שועיב מביא אותו פירוש בשם "מדרש" ולא ידוע לנו מדרש כזה [וכן ישנם "מדרשים" רבים המוזכרים בר"י ן' שועיב שאינם ידועים לנו]. ובונושא זה אציין מספר

בחיי או הר"י נ' שועיב כתבו יותר באריכות מרבינו, אין זה ראהי שלא כדברינו, משום שעדיין הם בתקופת הראשונים, ודרך הראשונים היה להוסיף על דברי קודמיהם כשמביאים אותם. לדוגמא, ראה בר' בחיי מה שהביא מהרמב"ן והרחיב והוסיף בדבריו כמה פעמים, וכן מצוי הרבה במפרשים שלקחו מקודמיהם].

דרכו של רבינו בפירושו

דרכו של רבינו היא לקחת מאמר שאמרו חז"ל במקום אחד ועל פיו מפרש עוד כמה פסוקים. דרך זו מסתברת מאוד, שכן בדרך כלל ישנו ספק כיצד להבין את כוונת חז"ל, בין כשפירשו משמעות המילה, או שלימדו הדיוק מהפסוק, האם צריכים לפרש כך גם במקומות אחרים הדומים לאלו, או לא? ולימדנו רבינו שיש לפרש גם במקומות אחרים כמו שחז"ל כתבו במקום אחר, משום שדברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר. מספר דוגמאות לדבר זה:

(א) חז"ל ביארו שאצל בלהה לא כתובה המילה "ותהר" לפי שלא היה העובר ניכר. וכן דיין רבינו אצל חוה שלא כתוב "ותהר" בלידת שת לפי שלא היה העובר ניכר.

(ב) חז"ל דרשו "את" על הטפל לדבר, וכן הוא דרך רבינו לדרוש כל "את" וכל "גם" שבאים לרבות, אף במקום שלא דרשוהו חז"ל בפירוש, ועי"ז רבינו מוצא גם מקורות לדרשות אחרות של חז"ל¹⁰⁵. וכן היה דרכם של ראשונים אחרים (כמו הפירוש המיוחס להרוקח) לדרוש כל "את", ולכן לפעמים מצאנו התאמה בין דברי רבינו להרוקח. גם קרוב יותר לדורינו מצאנו כך, שכן היתה דרכו של האדמו"ר מהרצ"א מדינוב, בעל הבני יששכר, בספרו אנגרא דכלה, ואכן מצאנו התאמות בין דבריו לדברי רבינו (אמנם הספר הזה לא היה תח"י, ושאלתיהו רק ללילה אחד). ונראה שהטעם לדרשות אלו הוא לפי שמצינו בחז"ל ששמעון העמסוני דרש כל ה"את"ים שבתורה, ולא נודע לנו בפירוש מה דרש בהם, ולכך באו הראשונים לפרש על פי הענין מה בא כל "את" לרבות.

דרכו של רבינו, כדרכם של חז"ל בש"ס, וכדרכם של כמה ראשונים, לקצר הפסוקים כשמביאים, ולא השלמנו את הפסוק אלא כשהוא נחוץ לקורא להבנת הענין.

דרכו של רבינו, שלפעמים פירש את הפסוקים שלא כסדרם. וכן היא דרכם של הר"י נ' שועיב ור"י סקילי (בעל תורת המנחה) [והכתר שם טוב] תלמידי הרשב"א, וצ"ב הטעם לזה¹⁰⁶, אבל מכל מקום כן נהגו. ולא תמיד טרחנו לציין על המקום.

יהודה הביאה בסתם] ואותו ענין מובא במושב זקנים ובפענח רזא בשם מדרש. (דרך אגב, ע"פ הנ"ל אפשר לבאר הגמ' בב"ב שבעוה"ב ראה "עליונים למטה ותחתונים למעלה" כפשוטו), וע' גם בר"י נ' שועיב (סוף חיי שרה, עמ' מה) מש"כ בשם מדרש, ואכ"מ]. מד. ראה ג' דוגמאות לזה בפירוש רבינו לבראשית יז, ה. מה. ועיין בהקדמה לכתר שם טוב (עמ' ט) "יש דברים מאוחרים ומוקדמים בפרשיות אשר

המפרשים כותבים בסתם, ולא ידוע לנו מדרש כזה. לדוגמא, עיין בפ' הברטנורא על הפסוק "ותרא את יצחק" (בראשית כד:סד): "והיה יצחק בא מגן עדן שהלך להתרפאות מהחבורה שעשה לו אביו בצוארו בשעת עקידה והיה מהלך עתה וראשו למטה ורגליו למעלה" [ובליקוטים שבסוף ספר חדרי בטן להחיד"א (עמ' תח) הביא ענין זה מהמנחת יהודה (שהוא כעין ליקוט מבעלי התוס'), וקראו החיד"א חידוש נפלא, וגם המנחת

יש מקומות שכתב רבינו "ע"כ ולא ברור ממי לקח. ראה לדוגמא פרק ט, פסוק כז. וא"ה בסוף הספר נעשה ליקוט של כל המקומות האלה.

דרך כתיבתו של רבינו בהרכבה מקומות היא לכתוב "ואם..." כשכוונתו לומר: "ואם ש", ר"ל: "ואע"פ ש...", ומצינו כדומה גם בשאר ראשונים. כמו בהאב"ע (במדבר כה, ה וכמוהו בבמדבר כה, ח) "ואם לא הזכיר הכתוב", וכן בהרשב"א (שו"ת ח"א סי' ט) "ואם נתאמת אצלנו בלא שום ספק שנעשו אותות ומופתים שנשתנה בהם הטבע".

רבינו ורש"י

רבינו רגיל להביא פירוש רש"י בשם ר"ש, ורק במקום אחד (בספר במדבר על הפסוק "אמור להם") מציאנו שכתב רבינו "לר' שלמה ז"ל" ונראה שכוונתו לרש"י¹⁰¹. הרבה פעמים יש שינויים (רובם שינויים קלים) בין גרסת רבינו ברש"י לגרסא שלפנינו¹⁰², ונראה שרבינו לא ציטט מלשון רש"י, אלא הביא בקצרה דעת רש"י או חלק מדברי רש"י. ומ"מ השתדלנו להעיר על זה במקום ע"י הבאת לשון רש"י כמו שהוא לפנינו. ואע"פ שברוב המקומות לא נראה לחדש שהיתה לרבינו גרסא אחרת ברש"י, יש אמנם מקומות שמהם למדנו על גרסתו של רבינו ברש"י, וגם על גרסא חדשה ברש"י. כמו בפרשת פנחס (כו, יג), שבספר הזכרון כתב שמצא נוסח אחרת ברש"י שכתוב בה "וכן ישוה לאשר" אבל מדברי רבינו עולה שלא גרס כן ברש"י (וכמו שגם החזקוני לא היה לו אותו הגרסא ברש"י). אמנם בהמשך דברי רבינו שם, כשדן רבינו אודות מש"כ רש"י "והרביעית לא ידעתי מה היא", הביא רבינו: "אבל יש פי' שכתוב כהן וקצת היצחק שהם נפג וזכרי והרי הם ד"¹⁰³. וכנראה שזו גרסא חדשה ברש"י.

מצאנו שלפעמים רבינו נוטה לדעת רש"י ומתרץ את קושיית הרמב"ן על רש"י אבל אינו מזכיר את דברי הרמב"ן בפירוש, והערנו על זה במקומות שראינו. כמו כן מעניין שהרכבה פעמים [בדרך אנב] רבינו מגלה לנו את המקור של דברי רש"י, אם זה הספרי או המכילתא וכו'.

רבינו ור' בחי

קשה לשער באיזה שנה חובר פירוש רבינו בחי על התורה. ראה במבוא של רב שעוועל עמ' 8 שעמד על זה שמפירוש ר' בחי (בפרשת בראשית ובפרשת ראה) עולה שנכתב בשנת ג"א לאלף הששי (1291). אמנם בכמה מקומות הרשב"א הוזכר בברכת המתים (וההשערה היא שהרשב"א לא נפטר עד שנת ע' לאלף הששי-1310). רייפמאן¹⁰⁴ (מובא שם) משער שהטעם לזה הוא לפי שספר ר' בחי נכתב בחלקים במשך כמה שנים (ט"ז או י"ז שנה או יותר) הכל כפי שנודמן למחבר ואחרי כן נאספו הלוקוטים ההם כלשונם, ונעשה מהם ספר שלם. ומאידך,

הגרסא של פרש"י, בדרך כלל סמכתי על הגרסא שהביאו במהדורת 'תורת חיים' (מוסד הרב קוק), ולא חיפשתי אחר מהדורה של רש"י עם חילופי גרסאות. מח. לא ראיתי דבריו בפנים ומה שאביא ממנו הוא ע"פ מה שהביא הר' שעוועל.

טעה הסופר אחרי מפרשה לפרשה לא יספר לא חששתי לתקן אותו, כי מי יוכל לתקן את אשר עותו". מז. כשרבינו דן בדברי רש"י בארוכה מצאתי שבתוך דבריו מכנה את רש"י בשם "הרב", אע"פ שבדרך כלל כשכתב "הרב" (בסתם) כוונתו לרמב"ן. מז. בענין

הרב שעוועל חידש מט שיש לפענח את הראשי תיבות נ"ע באופן אחר (כגון: נאמן עדה) כדי לומר שהרשב"א היה עדיין בחיים, וראשי התיבות "ז"ל" כתב הרב שעוועל שהם באמת קשים, אלא שקשה לבסס שיטה חדשה על זה, ששמא נשתנו על ידי איזה מעתיק¹ נא.

לא באנו להכריע בשאלה זו, אולם נעיר שבזמנינו אפשר לומר שספר ר' בחיי הוא מלוקט, דהיינו שהביא הרבה מקודמיו, יותר ממה שהעיר בהערות לר' בחיי, כמו שהוזכר לעיל.

וגם מדברי רבינו למדנו על מקומות שר' בחיי כתב דברים בסתם והם באמת לקוחים ממפרשים אחרים, כמו ר' יצחק אדרת², הרשב"א ורבינו. והערנו על ענינים אלו בכמה מקומות. ישנן

מקומות מצינו לשונות: "ר"ש ז"ל" וכן "הרמב"ן ז"ל" וכן "ר"ח ז"ל", ויש לעיין אם הם הוספות ממעתיקים או שכך היתה דרכם לכתוב. נב. ידיעה זו נעלמה מעיני גוטליב (הקבלה עמ' 215) שהביא ב' ענינים בקבלה (שחשב שהם מהרשב"א, אבל כפי שנראה לקמן, מדברי רבינו למדנו שבאמת אחד מהם הוא מר' יצחק אדרת, ולא מהרשב"א, ולכך אין להחשיב זאת כראיה) המובאים בר' בחיי שלא הזכיר שם הרשב"א עליהם. ומזה הסיק גוטליב שר' בחיי לא היה תלמיד הרשב"א בקבלה. אמנם באמת יש עוד מקומות, גם בנגלה, שהביא ר' בחיי מדברי הרשב"א ולא הזכיר שם רבו עליהם. אפילו שכמה פעמים תלמידי הרשב"א מזכירים את שם הרשב"א והרמב"ן כשמביאים מדבריהם, אולם מסיבה כלשהי לפעמים הביאו בלי לציין את שם המקור. [כך גם העירו במבוא לר' בחיי הערה 14 שר' בחיי היה רגיל להביא את דעת רבו בלי לציין את שמו]. נוהג זה מופיע מספר פעמים בתלמידי הרשב"א. יש פעמים שהמגיה לר' בחיי כבר עמד על זה שלקח מרבו בלי להזכירו (ראה לדוגמא במדבר כח, טו) אולם אציין כאן מקום (שלא ראיתי מישהו שהעיר עליו) שב' תלמידי הרשב"א לקחו מהרשב"א בלי להזכירו. עיין דברי ר' בחיי בהקדמתו לפרשת יתרו, ובר"י ק' שועיב פרשת לך לך (עמ' כב), שדבריהם נמצאים כבר בפירוש האגדות להרשב"א על אותה הגמרא בב"ב (טז; וגם הוא גרס "מרגלית"). בנוסף, הרי באופן כללי לא היתה דרכו של ר' בחיי לציין שמות אנשים כשדן בעניני קבלה. ואפילו

מפ. ונראה שגוטליב (הקבלה, עמ' 168 הע' 4) כבר קדם להר' שעוועל בענין זה (אמנם כנראה ר' שעוועל חידש שראשי התיבות נ"ע פירושם נאמן עדה, וגוטליב לא ביאר דעתו לפירוש ראשי התיבות. יתכן שסבר שגם ראשי התיבות נ"ע הינם הוספה של המעתיק, ודרכם של המעתיקים לפעמים היתה לכתוב נ"ע, ולפעמים לכתוב ז"ל [כמובן שזה קצת חידוש לומר כן]. בעניין זה עיין עוד במבוא לר' בחיי שם (הע' 14) שהביא המון מקומות שר' בחיי ציטט מכתבי הרשב"א, וכתב "וזו ראיה מוכחת עד כמה שספרי הרשב"א היו נפוצים עוד בחייו" (וכדאי להוסיף שהמדובר כאן לא בסוף חייו של הרשב"א, אלא כעשרים שנה קודם פטירתו. ואף קודם לעשרים שנה היו נפוצים, שהרי [לדעתו] ר' בחיי סיים חיבורו י"ט שנים קודם פטירת הרשב"א). עוד צריך להעיר, ולא ראיתי שהעירו, שגם כשר' בחיי מביא מהרב דן (ע' במבוא שם עמ' 10 המקומות) ישנה סתירה, שבמקום אחד כתוב אחר שמו "ז"ל", ובמקום אחר (מאוחר יותר בספר) כתוב "נר"ו". וכן יש להעיר שכשר' בחיי הביא (שמות טו:ג) מר' יצחק טודרוס כתב "זה שמעתי מפי החכם רבי יצחק טודרוס ז"ל" (ושם משערים שהוא חבירו של הרשב"א, וכן מסתבר, ואם כן לכאורה היה עדיין בחיים בשנת 1291). נ. אמנם דעתו של הרב שעוועל בעצמו היא שלא נכתב פירוש ר' בחיי בשנה אחת. וראה עוד שם שסובר הרב שעוועל שאפשר שהספר לא הושלם עד שנת ג"ב [ובזה דעתו שונה מדעת גוטליב]. נא. וכן יש לעיין בדברי רבינו ובעוד ראשונים, שבהמון

הרבה התאמות בין דברי רבינו לר' בחיי, והערנו עליהם בהערות (כפי מה שראינו). מספר פעמים רבינו כתב פירוש שנמצא גם בפירוש ר' בחיי. כיוון שרבינו בדרך כלל מזכיר ממי לקח הדברים, ור' בחיי לא הקפיד על זה, וגם לפי שנראה שרבינו היה בזמן הרשב"א ור' בחיי היה רק תלמיד להרשב"א, מסתבר לומר שר' בחיי לקח הדברים מרבינו [או שרבינו ור' בחיי לקחו דבריהם ממקום אחר, אבל אין לנו מקור לומר זה]. אולם אין להניח שרבינו לקח דבריו מר' בחיי, שהרי רבינו הזכיר את שם המקור למאמר שבספרו של ר' בחיי מובא בלא מקור, וגם כשיש ציטוטים [כגון אותו של ר' חננאל] רבינו מזכירם במלואם ור' בחיי קיצר. הדיון שהוזכר לעיל אודות זמן חיבורו של ר' בחיי אינו נוגע לזה, שאף אם פירוש ר' בחיי חובר בשנת ה'נ"א (1291), דהיינו שנאמר שבהמון מקומות שהרשב"א נזכר בר' בחיי בברכת המתים [ז"ל או נ"ע] כולם ניתוספו ע"י מעתיקים, אז גם כן נוכל לומר שרבינו חיבר ספרו קודם שנת 1291, והמקום היחידי בחיבור רבינו שהוזכר הרשב"א בברכת המתים הוא תוספת שנוספה ע"י מעתיק. [כאמור לעיל, ההשוואות מראים שרבינו לא לקח מר' בחיי, ולא עוד אלא שלא מצינו שום ראשון באותה תקופה שלקח מרבינו בחיי¹¹, לכן נראה שספרו של ר' בחיי חובר לאחר שנת 1291]. צריך לזכור, שכל דברי גומליב ושעוועל הם רק להראות שיתכן שהרשב"א עדיין היה חי בעת סיום כתיבת פירוש ר' בחיי, אבל כאמור הרשב"א חי כעשרים שנה לאחר שנת 1291, לכך יתכן שר' בחיי כתב הספר גם במשך כמה שנים לאחר שנת 1291, כל עוד שהרשב"א עדיין היה בחיים¹². עוד יש להעיר, שלכאורה אפשר שר' בחיי הפיץ את ספרו בשנת 1291 ובשנים שאחר כך המשיך להוסיף לחיבורו, ולא ראה צורך לחזור ולמחוק את שנת המהדורה הראשונה של הספר¹³.

החנוך רק רומז לענייני קבלה, מה שאין כן ר' בחיי ביאר יותר עניינים אלו בפירושו לתורה (מה שמחזק את ההנחה שלא היה תלמידו של הרשב"א בקבלה, משום שאף אם היתה לתלמידי הרשב"א רשות לכתוב ענייני קבלה, לכאורה יכתבו אותם בספר מיוחד ולא בתוך פירושם על התורה), ואכמ"ל. ¹¹ג. יש לענ"ד צד לומר שהר"י ן' שועיב לקח מר' בחיי, אולם דבר זה צריך בירור. ¹²ג. אם הרשב"א נפטר יש (קצת) צורך לשנות מלשון גר"י ללשון ז"ל, אבל אם ר' בחיי רק כותב שנת השמיטה (וגם מזכיר את שנות השמיטה הבאות), אין זה משנה אם כבר עברה אותה שנה, ולא היה צורך לר' בחיי לשנות ולתקן בתוך הספר באיזו שנה יצא הספר לאור (וכמו ששעוועל עצמו כתב, שאפשר שסיים את הספר לאחר אותו שנה). לכן יתכן שהספר הושלם גם עשר או חמש עשרה שנה לאחר שנת 1291. ¹³ג. ולפי זה יש לומר שאותם הדברים המובאים בשם רבו בלשון ז"ל. הוכנסו לספרו

במקומות שכן הזכיר ר' בחיי שם של מקור בענייני קבלה, לא כינה אותו ר' בחיי בשם 'מורי' או 'מורי בקבלה'. לפיכך אין סיבה לומר שהיה לו רב אחר בקבלה, אם גם אותו רב לא מצינו שמו ולא מצינו הלשון 'רבי' אצלו בשום פעם. כשרוצים לברר מי היו רבותיו של ר' בחיי ישנה בעיה עיקרית, והיא שר' בחיי מצטט הרבה ממקורות שונים בלי להזכיר את שמם. אמנם, ישנה סיבה נוספת להסתפק אם ר' בחיי היה תלמיד הרשב"א בענייני קבלה, משום שהרשב"א היה זהיר לא לגלות דברי קבלה בכתב [עיין בהקדמה לכתר שם טוב, שהתייעץ עם רבותיו "אם אכתוב לזכירה ברמיזה על מקצת הדברים הנרמזים לרבינו ז"ל (הרמב"ן) והרשוני על כן", אמנם עיין בהמשך שם אודות ריב"ט: "ואף מורי ריב"ט ז"ל בקש ממני לכתוב לו המוסכם לנו בנסתרות", משמע שהוא היה יותר מקל בזה], וגם הר"י ן' שועיב בפירושו עה"ת רק רומז לענייני קבלה אבל אינו מפרשם. וכמוהו ספר

שם הספר ושנת חיבורו

רבינו קרא את שם הספר "ספר הקבלה" כמו שנתבאר מהקולופון של מכירה שבסוף הכתב יד:
05/08/2018

אוצר החכמה

מורה אני לר' ליאון הזקן איך מכרתי לר' דוד בכ"ר [=בן כבוד רבינו] גרשון הזקן י"ל [=ישמרתו לעד] זה הספר והוא ספר הקבלה¹¹ בד' דינרי' וחצי וקבלתי המעות ועלי להוציאו מכל ערעור ותביעה וההוה היה בי"א יום לחדש סיון שנת הק"א¹² ליצירה.

הטעם שקרא רבינו לספרו בשם זה איננו מובן, משום שספר זה ברובו אינו ציטוטים מאותם שקדמו לרבינו, ולכך לא מסתבר לקרותו ספר הקבלה מלשון של קבלה מאחרים (אף שהביא דברים מהרבה מפרשים: אביו, ר"ח, רשב"ח גאון, רש"י, האבן עזרא, הרמב"ן, הרד"ק, ספר המנהיג ועוד. אבל עיקר הספר אינו להביא מאחרים, לכך צ"ב מדוע קרא לספר בשם ספר הקבלה). יתכן שקרא המחבר לספר "ספר הקבלה" משום עניני הקבלה שהזכיר בתוך הספר, אף שאינם רוב הספר. יתכן שהסיבה היתה שונה, כגון שמא ראה זאת כעיקר מטרתו בחייו, כדרך אביו שהיה בעל קבלה, או שמא כתב עוד ספר שלא היה בו שום קבלה, וכו'. ישנה אפשרות שאיש אחר [או אנשי דורו] הם אלו שנתנו לספר את השם "ספר הקבלה" אף שהמחבר עצמו לא נתן לו שם זה, ואפשר שהמחבר לא נתן לספר שם כלל (כמו שלא מצינו בהקדמה שמוזכר את שם הספר¹³)¹⁴, ואחרים נתנו לספר שם זה, אולי לפי שמחברו היה ידוע לבעל קבלה, או מטעם אחר שאינו ידוע לנו¹⁵. אולם בסופו של דבר צ"ב הטעם לשם הזה¹⁶.

באמור לעיל, הספר נמכר בשנת הק"א (1341), ובאותו העת הספר כבר הועתק על ידי אחרים (וכתב יד זה אינו כתב היד המקורי של המחבר). בנוסף צריך לזכור שהמחבר

הזכיר את אביו כאילו אביו היה ידוע, ומזה משמע שגם רבינו היה ידוע והכל ידעו מי חיבר את הספר הזה, מ"מ הרי גם מחברו של ספר החינוך [יש אומרים ש]רצה להעלים שמו, ואפילו הכי הזכיר את רבו בדרך שנראה ממנה שכולם ידעו מי הוא. ועדיין לענ"ד נראה לומר שרבינו לא רצה להעלים את שמו. פ. אפשרות אחת לבאר מדוע העניקו שם זה לספר, היא על פי מה שכבר כתב הרמב"ן בסוף הקדמתו לתורה שרמזו על דרך הסוד לא יובנו אלא לאותם שישמעו הדברים מפי מקובל חכם, ואין לשום אדם לחשוב סברה בענינים אלו מדעתו, שאדרבה הסברה בהן איוולת, רבת הנזקין. עיין שם בארוכה. וכן מצאנו שהרבה מחברים בזמן תלמידי הרשב"א כתבו שוא ושקר בדעת המקובלים. עיין בהקדמה לכתר שם טוב שהביא דברי הרמב"ן והתלונן "ולא היה במושבותינו

במהדורה מאוחרת. נז. מ' אידל ציטט בט"ס "קבלה", ואפשר שהוא שינוי משמעותי, ראה להלן. נז. הקריאה בכתב היד מאוד קשה, אבל כך נראה בעיני שצריך לומר. אמנם ראיתי שמ' אידל כתב קי"ז. ואם אכן ראה כך בעצם כתב היד נקבל את דבריו, אולם אם זוהי השערתו בלבד א"כ לענ"ד ההשערה היותר נכונה היא ק"א, שלפי ראות עיני קשה מאוד לומר שכתוב שם המספר יז. נח. וכמו שמצינו בעוד מחברים באותו זמן שלא נתנו שם לספרם. נפ. ישנה אפשרות שהמחבר מתוך ענותנותו רצה להעלים את שמו, ולא הזכירו כלל, וכמו שיש אומרים על ספר החינוך שמסיבה זו לא נודע שמו של המחבר [ראה במנחת חינוך מהד' מכון ירושלים, הקדמת דוד מצגר עמ' 16 הערה 43, אודות מנהג הקדמונים להעלים את שמם מחיבוריהם מרוב חסידותם]. אע"פ שלכאורה נראה שרבינו

י"י תמב ולא ישלוט עליו מיתה כל תמג עת היותו שם. הרי שיציאתו מגן עדן זהו מיתתו אחר שהוא מעותד למיתה ומיתה שולטת עליו אין זה כי אם מת תמג באמת. יזכנו הש"ס עם כתות הצדיקים בגן עדן.

אוצר החכמה

(פרק ב פסוק כב) ויבן י"י אלים את הצלע וגו' אדם וחווה נבראו דו פרצופין תמה

באותה מעשה, הנה לך שמונה שקיום הכל בח'... ומאן דאמר ארבעה לא יחשוב התאומות כי ג' תאומות נולדו... ואחר שהו' יצאו בפועל וזו כללם, לא יבנה עוד מהם פעם שנית אלא א"כ יחזור העולם לתוהו ובוהו, ואין כל חדש תחת השמש בעוה"ז, והכל דבר מדבר. וזה מאמרם בבראשית רבה, 'היתה תוהו' זה אדם הראשון שהיה למה וללא כלום היה מפני המבול. ו'בוהו' זה קין שביקש להחזיר העולם לתוהו ובוהו, שחשב מחשבה רעה שבמעשה אביו ואמו שהיא מדת יום ומדת לילה שאצילותם שבעה לבד, והם עלו לאותו מנין או לכללם כבר יצאו כח השבעה ולא יולידו עוד, ועל כל פנים או יחזור העולם לתוהו ובוהו ויאכזר הוא ויתחדשו שבעה אחרים, או יהיה ממנין הקיום. וחשב השם מחשבה והוא רצח ולא ירש והשתת שת תחת הבל, שאם לא מת הבל לא נולד שת. ומקין נשאר שם בנעמה אשת נח שהיתה מכלל הו', וזהו שאמרו בבראשית רבה על הפסוק ותתן גם לאישה, מה את סבור שאני מתה וחווה אחרת

נקרא כבר על שם סופו, ומנא תבירא תבר. וע' עוד תירוצים בראשונים, כמו בתוס' השלם (ב', יז). תמב. ירמיה יז, יג. תמג. בכי"מ נראה שכתוב כאן את המילה "היום" כשעליה סימן מחיקה. תמג. בכי"מ - "אין זה כי אם זה מות באמת". תמה. ענין זה נזכר באריכות גם בפירוש הרב מאיר אבוסאולה על סודות הרמב"ן (עמ' 5) ד"ה ותהר, ובקטע גדול דבריו הם ממש מילה במילה כרבינו, וראה מזה במבוא. ואביא קצת מלשונו: "...ואני אקצר ואעלה בו כפי מה שקבלתי... וכבר כתבו רז"ל בברייתא, כי תוך שבעת ימי המעשה עלו למטה שנים וירדו שבעה, כמו שחלקו באותן השעות שנברא בו ואמרו תשיעית עלו למטה שנים וירדו שבעה, ר' יוחנן אמר ארבעה. ובאותן השעות החלוקין תמצא שנזרקה בו נשמה בשעה', ונזדווגה לו חווה בשעה ז', ועלו למטה שנים וירדו ז' בשעה ט', ותבין ענין דו פרצופין כמה נמשך. והנה בתוך זמן החדוש והתפשטות היה כל זה, כדי שיצא כח הז' בפועל מכללם ועם שכינה שסייע

05/08/2018

ויוסף דוד

רוחניים, ואף שאדם הראשון היה שם עם גוף גשמי, מ"מ עיקר חייו בגן עדן היה בנשמה, וגם אם גופו היה מת שם, לא היה נחשב זה לגביו למיתה כלל, ורק ע"י שיצא מגן עדן נתחדש לו ענין המיתה.

אבל לאידך אפשר להביא ראיה לרבינו מכך שהקב"ה גרשו מגן עדן, ולכאורה הרי יכול היה להשאירו שם ורק להסיר את עץ החיים, ומשמע לכאורה, שאם היה נשאר בגן עדן לא היה מת. אמנם יש לדחות, שאם היו מסירים את עץ החיים, לא היה עוד המקום במעלת גן עדן.

יציאה מגן עדן היא יציאה מהחיים

"הרי שיציאתו מגן עדן זהו מיתתו אחר שהוא מעותד למיתה"

מדברי רבינו משמע, שלא נגזרה על אדם הראשון גזרת מיתה בפנ"ע, אלא עצם יציאתו מגן עדן היא גופה גזירת המיתה. וצ"ע, שהרי הכתוב אומר שהקב"ה השליכו מגן עדן כדי שלא "ישלח ידו ולקח גם מעץ החיים ואכל וחי לעולם", משמע שאם לא היה לוקח מעץ החיים, היה מת אפילו שהיה נשאר בגן עדן.

ונראה לבאר, שבגן עדן לא שייך מהות של מיתה כלל כיון שהוא מקום של חיים

כעין דוגמא שלמעלה תמו. ועלו למטה שנים וירדו שבעה תוך שבעת ימי בראשית שהוא זמן החידוש והתפשטות כדי שיצא כח השבעה בפועל מכללם ועם שכינה שסייע באותו מעשה הרי לך ח' שקייום הכל בח' ונשלם כל מלאכת תמו התבנית וכוונת תמו^{אוצר החכמה} הבריאה. ומאן דאמ' ארבעה תמו^{תמו} לא יחשוב התאומות כי הם בנין צלע

הבל', וכל 'את' לרבות, הרי שני אתיין לרבות שני תאומות שנולדו עמו, וקין ותאומתו הרי ז', ועמד והרגו, וחישב שנהרס הבניין התחתון וממנו יצא הרע, והשם חשב לו מחשבה לבלתי ידח ממנו נדח, והתעבר בשת והתעבר במשה, וכל זה מחשבה רעה של קין מפני שלא נתקבל קרבנו". ואצטט את לשון ה"כתר שם טוב" מהדורה ישנה ("מאור ושמש" עמ' כט.): וכוונת קין היה להשחית הבנין, ואמר בלבו הנה אני והבל ואדם וחווה ושני תאומים של הבל, כדכתיב 'ותוסף ללדת את אחיו את הבל' ואתין וגמין לרבוני, ותאומת קין עצמו הרי ז'. וחשב כי בהסתר בנין שלמטה יהיה נסתר שלמעלה ועל כן גורש". אמנם, במהדורה חדשה זה מובא בלשון "שוב מצאתי כן למקובל וכוונת קין היה להשחית הבנין..." (ומלשון הכש"ט עולה, שכך היה כתוב בספר). וע' גם בריקנטי. וע"ע בגור אריה (ד', ב'. ד"ה ועם הבל). וראה מש"כ במילואים. תמו. באבוסאולה - "על מעלה". תמוז. שם - "מלאכות". תמח. שם - "כוונת". תמט. רבינו מבאר שבאמת אין מחלוקת בחז"ל אם עלו למטה ב' וירדו ד' או ירדו ז', ודלא

נבראת לך, אין כל חדש תחת השמש. מה את סבור שאני מתה ואת יושב אטליס, לא תהו ברא' וכו', ובזמן המבול שהיה בחדוש שני נשארו לקיום העולם שמונה כמנין אדם בצירוף שכינה, או מפני שבא תקלה על יד אדם לא עלה למנין שבעה. ומורי נר"ו היה אומר, כי בחשבון ז' די כי היה בתוך מנין שבעה, על כן נח לא הצליח אחד מבניו כחם שעליו נאמר (זכריה יד, כא) ולא יהיה כנעני עוד בבית ה' העליון כי ימחה משם, ומפני ששת קם תחת הבל נשארו תולדות אחר המבול מה שלא נשאר מזרע אדם שישארו בתיבה עם נח ובניו, וזהו שנאמר עליו 'ויולד בדמותו כצלמו'.^{05/08/2018} וע' גם לקמן על הפס' 'ואחות תוכל קין נעמה', מה שהביא רבינו בשם אביו. ועוד בענין זה ראה ב"מאירת עינים" (בראשית, עמ' מד): "עוד מכש"ט (פירוש: מ"כתר שם טוב", ומצאתי עיקר הענין בכתר שם טוב עמ' יד), וכוונת קין להרוג את הבל היתה קיצוץ וחשב כשיהרס הבניין התחתון שח"ו נהרס הבניין העליון ז' והבניין התחתון ז', אביו ואמו כנגד ד"פ ת"ת ועט', והבל ושתי תאומותיו נולדו עם הבל שנאמר 'ותוסף עוד ללדת את אחיו את

ויוסף דוד

במה שהבריאה ראויה להמשך וקיום, אלא שצ"ע, למה היו צריכים לכך ח' בני אדם, ולא היה מספיק באדם וחווה בלבד.

ושמעתי ממורי הגרי"ד זצ"ל, שמלבד מה שהאדם הוא יציר נברא, יש גם ענין שיהיה יוצר ובורא, שבזה מקיים את המצווה להדמות לדרכיו. וי"ל שהקב"ה רצה לשתף האדם בפעלו גם בתורת יוצר, וכמו שברא את העולם והשלימו בז', כך גם רצה שהאדם ישלים עולמו ע"י יצירת ז'. ששלימות הבריאה היא במה שהאדם גם יוצר מעצמו.

למה קין והבל והתאומים היו צריכים להוולד בששת ימי בראשית

"ועלו למטה שנים וירדו שבעה תוך שבעת

ימי בראשית שהוא זמן החידוש והתפשטות, כדי שיצא כח השבעה בפועל מכללם ועם שכינה שסייע באותו מעשה קרי לך ח', שקייום הכל בח' ונשלם כל מלאכת התבנית וכוונת הבריאה"

רבינו מדגיש כאן, שתולדותיו של אדם הראשון נולדו בששת ימי בראשית, לפי שהיה בכך שלימות לבריאה. ונראה ששלימות זו היא

05/08/2018

הוא דבר מגונה ע"ע ברד"ק לבראשית ג:ז). וראה לקמן במילואים לוירא הע' ז.

בראשית הע' תמה- ועל פי דברי הכתר שם טוב יש להסתפק אם אכן הוא ראה פירושו של רבינו, ואל פירוש זה נתכוון הכתר שם טוב באמרו "מצאתי כן למקובל". והכתר שם טוב לא ראה פירוש האבוסאולה (כן יוצא מהקדמתו. ואם ראהו אז הוא הספר "סתרי תורה" שהזכיר הכתר שם טוב וגנה מאוד. אמנם אין טעם לומר שה"סתרי תורה" הוא ה"ביאור סודות", ואעיר עוד שבסוף פירוש אור הגנוז על ס' הבהיר כתב "ואני המפרש לא מפני שחכמתי גדולה מכל מי שקם לפני פירשתי זה הספר כי מימיהם אני שותה אכן קנא קנאתי לה' אלהי ישראל ולמבארי ספרים וספרי האומות ומעתיקים בהם אלהיהם וקורים להם סתרי תורה. ולכך שמתי אני את לבי לגלות כבוד ה' כפי מה שקבלתי והבנתי מפי רבותי הרב ר' יהושע אבן שועיב ומפי הרב ר' שלמה מברצילונא", ויש אפשרות שגם כוונת האור הגנוז להספר "סתרי תורה". ומעניין שהאור הגנוז היה תלמיד הר"י ן' שועיב וגם הרשב"א, ובכן יש אפשרות שגם הר' אבוסאולה סידר את הספר "ביאור סודות הרמב"ן" והיה תלמיד הר"י ן' שועיב והרשב"א). וכן כדאי להעיר שהרד"ל (בספרו קדמות ספר הזוהר) הביא שהר"מ דיליאון לפעמים קורא לספר הזוהר בשם "בסתרי תורה" אבל כמובן הוא ספר אחר.

ובדברי על דבר זה עוד אזכיר דבר שמצאתי. הרד"ל (קדמות ספר הזוהר, ענף א, ג:ה) הביא מהריקאנטי שכנראה הזכיר את שאלת הריטב"א להרשב"א. אמנם כשעיינתי ברקאנטי

נוכחתי לדעת שיש ט"ס ברקאנטי, ובמקום "שאל הרב רבי יום טוב את הרב רבי שלמה" צ"ל שאל הרב רבי שם טוב" והכוונה להרב שם טוב ן' גאון (בעל כתר שם טוב), ואכן הדברים נמצאים לפנינו בכתר שם טוב פרשת וישב (עמ' כ) [וכן הוא לנכון בהמשך דברי הריקאנטי שם: "שם טוב"].

וע' גם בנפש החכמה (לר' משה די ליואן, עמ' צו, בתוך ספר "עמודי הקבלה"): "צריך אתה לדעת כי אדם וחיה כשנבראו ... ועלו למטה שנים וירדו שבעה קין ותאומתו, הבל ותאומתו שנים, ואדם וחיה הרי ו', ובריאת האדם יש מאין וחיה ולידת קין והבל ושלש תאומות הכל נוצרו ביום אחד, כי גם קין והבל ותאומותיהם מכח עליון נוצרו כאשר נוצרו אדם וחיה, והיו ז' כנגד ז' ספירות כי מכחם נוצרו, וגם היו כנגד ז' קני מנורה היוצאים מעיקר אחד, כי מקשה היתה, כן טבע תולדות אלו אדם וחיה וקין והבל ותאומותיהם מן הספירות אשר הזכרנו והם עיקר אחד בלי פירוד, ועל כן לא נאסרו זה בזה כי היו כולם כאחד בלי פירוד כאדם וחיה שהיו שניהם כאחד כדו פרצופין". וראיתי גם ב"מערכת האלקות" (ב"עמודי הקבלה", עמ' ריא-ריב) שהאריך בחטא קין ודבריו גם כן שייכים לדברי רבינו, ע"ש.

בראשית הע' תסב- כדאי לציין גם לדברי הכתר שם טוב (עמ' יג) שגם כן הביא ענין זה, ולשונו קרוב ללשון רבינו, ומדבריו ג"כ למדנו שעיקר